

Píše Štěpán Zbytovský

(E*forum, 26. 05. 2021)

Kniha ***Jak psát transkulturní literární dějiny?*** shrnuje vybrané příspěvky ze stejnojmenné konference, kterou 15.–16. listopadu 2018 uspořádal Ústav pro českou literaturu AV ČR a která se těšila živým diskusím mezi přítomnými (nejen) bohemisty, germanisty, medievisty a historiky. Otazník v titulu, jak zdůrazňují dva z editorů Václav Petrbok a Václav Smyčka ve své předmluvě (dalšími jsou Matouš Turek a Ladislav Futtera), nechce budit očekávání uceleného metodického poučení. Jde o představení různých přístupů k otázce (vztahené k teritoriu českých zemí), k její konkretizaci a dílčím odpovědím, v přesvědčení, že jen otevřená diskuse může vyústit v určitý oborový konsensus. Úvodní poukazy na publikace převážně bohemistické, v nichž je mnohokulturní aspekt českých zemí zohledněn nebo zmíněn, předznamenávají, které práce budou i v příspěvcích hlavními „svědky“ těchto úvah (nejčastěji jsou takto zapojeny publikace Dalibora Turečka). Za zmínku by zde stály i práce Ines Koeltzsch, citované v příspěvcích hojně – i jako připomínka, že problematika je zčásti promyšlena i v současné historiografii českých zemí. Značná synonymizace termínů „inter- a transkulturalita“ i rozhodnutí editorů pro termín druhý, vytvořený Wolfgangem Welschem, jsou pochopitelné, neboť „trans-“ více nabourává zavedenou komparativní perspektivu. (Osobně bych se jinak klonil k „interkulturalitě“, už proto, že právě Welschem vyvolaná půtka mezi „inter“ a „trans“ zastínila zajímavý koncepční vývoj například v pracích Aloise Wierlachera.) Možná by bylo s ohledem na české čtenáře vhodné poněkud více osvětlit základní pozice v teoretických debatách o pojetí „inter-/transkulturality“, neboť české publikace k tématu (např. od Aleny Jaklové nebo Františka Burdy) skýtají místo kritického zhodnocení spíše značně zjednodušující či svérázné použití těchto pojmů a pro literární historiografii podnětné nejsou.

První dva příspěvky se ohlížejí za dosavadní praxi české a německojazyčné literární vědy. Matouš Turek v hutném výkladu *Středověká epika a problém původnosti v českém literárním dějepisectví v „dlouhém“ 19. století* ukazuje vývoj pojetí středověké epiky. Zahrnuto je osm syntéz od Jungmannovy po Jakubcovu, tedy díla vzniklá před a po nastolení konsensu o nepravosti *Rukopisů*, považovaných do té doby za měřítko původnosti. Turek ukazuje proměny kódování základní binární opozice původní × nepůvodní (spájené tu s opozicí autochtonního × cizího, tu českého × německého aj.), které ale nezrušily základní romantický narativ o zlatém věku a úpadku středověké české literatury. Ani rehabilitace kulturního transferu u Vlčka, Nováka a Jakubce nevedla k revizi základního zapletení příběhu. Mohli bychom se ptát, zda je tomu tak i v dějepisectví německé literatury v českých zemích, ale hlavně tak je formulováno varování pro zvažované transkulturní dějiny, že se této

polovičitosti dopustit nesmí, nemá-li zůstat u povrchní variace nebo patchworku národních narativů.

Koncepčně méně sevřené úvahy Marka Nekuly v textu *Franz Kafka a historiografie národních literatur* se dotýkají neméně podstatných otázek. Na řadě literárněhistorických prací dokládá pomíjení a vytěšňování Kafky či jeho životního prostředí utvářeného mj. transkulturalitou (počítaje v to nejen kulturní prolínání, nýbrž i národní polarizaci, což je poukaz zásadní). Nekula ukazuje, že tam, kde tyto aspekty zohledněny jsou, netematizuje se literatura sama, její stylové a reprezentační kvality. Místo psaní přehledových „proklamativně transkulturních“ (s. 69) dějin proto navrhuje inspirovat se novým historismem a nabídnout sled synchronních řezů, v jejichž středu stanou literární texty. Nad rámec příspěvku jdou otázky, jež takový návrh vyvolává: jak metodicky vybrat řezy, zvolit jejich hustotu a ohniskové texty, aniž by to vše (bezděky či vědomě) neurčoval ustálený literárně dějinný narativ a kánon, případně globální koncept transkulturality parametrizující „shora“, které texty mají být centrální.

Otázka po univerzálním konceptu trans-/interkulturality stojí v pozadí příspěvku Manfreda Weinberga a Dietera Hiemböckela *Projekt interkulturality revisited. Region - interkulturalita - Kafka*. Literárnědějinný narativ, od něž se Nekula odklání, je zde označen rovnou za (z hlediska vědy) nemožný, neb neobhajitelně deformující fakta. Autoři ale vidí jeho legitimaci v „hygieně paměti“ (s. 87), jež vzdoruje zapomnění dějin i narativům flagrantně ideologickým. Pro uvažované dějiny požadují regionální „metaperspektivu“, zohlednění intra- i interregionálních souvislostí a rozrušení zavedených periodizací – o čemž ve sborníku panuje shoda. Vycházejíce z postřehů o situačním charakteru identit, z něž plyne i situační charakter interkulturality, nabízejí svou koncepci interkulturality jako projektu (podobně jako u Nekuly či Petrbocka je text úzce spjat s dosavadními pracemi autorů). V ní platí pro aktéry interkulturních událostí i pro interkulturně pojaté dějiny literatury, že jsou nuceni hovořit „nepovědomou řečí“ (s. 89), nově projektovat a posouvat zdánlivě stabilní kategorie a významy. „Posouvání“ je demonstrováno na protipohybech imanentní hermeneutiky a dekonstrukce Kafkova textu *Beim Bau der chinesischen Mauer* (Při stavbě čínské zdi). Nově pojaté dějiny mají takové posouvání tematizovat, ale také se mu samy vystavit, takže neustrnou u „jednotného modelování“ (s. 102). Nemusíme to vnímat jen jako podnět k zahrnutí reflexe různých literárnědějinných narativů do výkladu literárních dějin, nýbrž i jako poukaz, že samo pojetí interkulturality může a má vzhledem k různým historickým konstelacím (např. středověk vs. 19. století) podléhat průběžně reflektovanému posouvání. A také jako možnost uplatnit konceptuální posouvání i ve vlastním synchronním ohledávání jevů, jež by tak nebyly jen „popisovány“, ale fungovaly by v každém kroku jako kritické zrcadlo vstupního konceptu. Sonda Jana Budňáka *Mosty a prostředníci - koberce, houskové knedlíky a produktivní nepokoj* se k titulní otázce explicitně nevyslovuje, ale ukazuje jeden z úkolů, s nímž Weinberg a Hiemböckel počítají: rozbor dobových diskurzů o transkulturních jevech v nejširším slova smyslu. Budňák zkoumá metafory pro provázanost česko- a německojazyčné kultury a nezřídka nečekané souvislosti jejich

užití. Pozastavení nad Spectorovou (dle mého zjevnou nad-)interpretací Pickova fejetonu *Der Mensch im Walde* (1912) chápu jako signál, že pečlivý archeologický přístup může bránit ohýbání materiálu dle potřeb předem stanoveného modelu (trans-)kulturality.

Námět „řezů“ promýšlí ve svých úvahách *Ve spárech času. K problematice periodizace transkulturně pojatých dějin českých zemí* také Ladislav Futtera. Přísně synchronní „řezy“ mohou zneviditelnit déledobé jevy a nadreprezentovat jevy efemérní, proto preferuje Futtera (v návaznosti na Davida E. Wellberyho *A New History of German Literature*; 2004) model uzlů, reprezentativních pro proměny transkulturní situace v českých zemích. Pozornost by přitom měla „být věnována též internímu dění v jednotlivých ‚národních‘ literaturách – těžko se obejít bez kapitoly máchovské či hartmannovské“ (s. 151). Nevím, proč zrovna tato jména jsou spojena s „interním“ děním; zde jako by se výklad vracel k logice auktoriálního dělení na „interní“ a „externí“. Druhý zvažovaný model přijímá periodizaci jako nástroj pořádku a zpřístupnění dějin – a Futtera nastiňuje možnou periodizaci pro české země, jež by vycházela z mezníků sociokulturních dějin a tak překlenula průsečíky i nekompatibility literárně-estetické a programové. Tento model by také zmírnil tlak na podání literárních jevů jako projevů literárních tendencí a norem. Zatímco první model je v plně šíři nerealizovatelný, může ten druhý svádět k lineárnímu a sociálně podmíněnému vidění literárního vývoje, a tak Futtera uvažuje o možnosti oba propojit v modelu „metra“, jehož různé linky se kříží i mimo úrovně míjejí. Ač je tento model velmi sympatický, váhám, jak by bylo možné jej realizovat, aniž by uživatel záhy ztratil přehled, po které lince a kudy ve vztahu k celku právě jede – a v jakém směru. Podobně jako nad Weinbergem a Heimböckelem tu vyvstává (ve sborníku nediskutovaná) otázka stravitelné prezentace a publika, jemuž mají být zvažované dějiny určeny. Varováním mohou být některé ohlasy na Wellberyho svazek, jež v něm vidí kuriózní doplněk tradiční historiografie, případně (jako anonymní recenzent na [amazon.de](https://www.amazon.de)) „anekdotky, žádné dějiny“.

Milan Hornáček zkoumá *Válečné narativy a jejich role v transkulturně zaměřených literárních dějinách* a ukazuje, že vyprávění generující smysl války nelze pochopit bez ohledu na jejich vzájemné soupeření o interpretační dominanci v kontextu česko-německého konfliktního společenství. Pro zvažované literární dějiny je podstatná konkluze, že v tomto soupeření nejde jen o různé „inventáře z arzenálu kulturní paměti“ (s. 181), ale také o verze budoucnosti – a vůbec o různé „kultury času“ (s. 182).

Společným jmenovatelem posledních tří příspěvků je překlad jako vodítko pro zkoumání interkulturních dynamik v diachronní perspektivě. Studie Jana K. Hona *Překlad, převyprávění a světská epika v transkulturních literárních dějinách* rozebírá francouzské, německé a české verze vyprávění o Meluzíně a v kritickém rozhovoru s Worstbrockovou typologií „převyprávění“ a „metodického překladu“ ukazuje, že překlady nejsou jen jiné texty, ale v souvislosti s proměnami řady parametrů (mj. v pojetí autorství ustavuje různé „akty fingování“, ve smyslu Iserově; s. 203n). Václav

Smyčka na příkladech z konce 18. a počátku 19. století mapuje *Intertext české a českoněmecké literatury* jako heterogenní rhizomatické kontinuum literatury v českých zemích, v němž jsou trasovatelné rozmanité posuny a přechody. Třídí je do typů „rezonance“ (šíření a variace výrazových prostředků tam, kde je „naladěná“ situace), „palimpsestu“ (dopisování, přepisování a proti-psaní) a „černých pasažérů“ (zastřený překlad). Ať už bude na širším korpusu tato paleta ověřena, či dozná změn, je podnětná pro rozbor a rozumnou typologizaci konkrétních konstelací (trans-)kulturních jevů, vyhýbající se jednoduchým binaritám. Václav Petrbok se pak zaměřuje na specifický transkulturní jev: *„Sebepřeklad“ beletrie a literární publicistiky jako integrální součást dějin literatury českých zemí*. Poukazuje na možnosti rozvedení dosavadních koncepcí (např. Dietera Lampinga) i na zvláštní případy, např. „nepravý sebepřeklad“ (s. 262n.), přenos prvků poetiky překládaných textů do vlastní literární tvorby překladatelů. Petrbokův příspěvek lze nadto vnímat jako připomínku významu proměn nejen produkčního, ale také receptivního multilingvismu publika (nakolik je podchytitelný) a jeho vlivu na literaturu obou jazyků.

Úvodem svého textu píše Jan K. Hon, že se s titulní otázkou „očividně nadále předpokládá *de facto* nacionálně chápaný pojem ‚kultury‘“ (s. 190). Je zjevné, že transkulturně pojaté dějiny stojí před výzvou poskytnout mj. pozorování vzniku a vývoje národně chápané literární kultury – ale zároveň rozkrývat heterogenitu zdánlivě jednolitéch kulturních formací. Většina příspěvů sonduje situace, v nichž byly nacionální vzorce určující. Nicméně nejen Weinbergův a Heimböckelův koncept „posouvání“, Futterovo zohlednění různých kulturních „vrstev“ nebo Smyčkův pohled na „intertext, který se živí z obou přirozených a nespočetných jiných, sociálně, kulturně a v neposlední řadě poeticky specifických jazyků“ (s. 243) ukazují na odpoutání od logiky stýkání a potýkání toliko národně-jazykově definovaných kultur.

S tím souvisí i námitka, která zazněla vícekrát během konference, že by se transkulturní dějiny literatury neměly stát jen reflexí dějin transkulturality (s. 151). Myslím, že by zvažované dějiny naopak mohly i měly vědomě přistoupit na to, že budou především dějinami transkulturality ve smyslu jevů a operací, které určovaly a ovlivňovaly vymezení a souvztažnosti kategorií kulturně interního a externího, vlastního a cizího atp. (ať už v podobě deklarativně budovaných „mostů“ a dělících „zdí“, nebo volky nevolky zažívaných „knedlíků“), a které utvářely intertexty napříč jazykovými a poetickými kódy. To má smysl označovat jako transkulturní dějiny, trochu podobně jako „literární dějiny“ i se vši myslitelnou dekonstrukcí pojmů literatury a literárního vývoje zůstanou „dějinami literatury“. Obavu, že transkulturní dějiny učiní z množství literárních jevů a tendencí podchycovaných tradičními literárními dějepravami temnou hmotu pro zvolený aparát neviditelnou, nelze jistě smést jen s tím, že temnou hmotu má každý kosmos. Předpoklad (který sdílím), že kulturní praxe a statky jsou vždy „nějak“ transkulturní (a tudíž „temná“ hmota je jen zdánlivě temná), bude třeba ověřit systematicky právě na stěžejních uzlech národně literární dějepravy.

Smysl sborníku nezávisí na tom, nakolik se podaří vyhlížený oborový konsensus nastolit. Také se nevyčerpává tím, že kniha již dokládá vcelku široký konsensus

o důležitosti titulní otázky. Je možné, že leckteré úvahy se časem ukážou jako šité na míru zvoleným příkladům a šířeji nepoužitelné. Nehledě na další vývoj projektu bude nepředpojaté a kritické čtení této knihy nepochybně přínosné pro kohokoli, kdo ještě sdílí přesvědčení, že má cenu psát jakékoli „literární“ dějiny.

Václav Petrbok / Václav Smyčka / Matouš Turek / Ladislav Fůtera (eds.): *Jak psát transkulturní literární dějiny?* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. a Akropolis, 2019, 288 s.

www.ipsl.cz